

- Goldsworthy A., *The complete Roman army*, London 2004.
- Goodman M., *The Roman World 44 BC-AD 180*, London, New York 1997.
- Gortan V., *Pregled rimskih državnih starina*, Zagreb 2011.
- Grimal P., *Rimska civilizacija*, Beograd 1968.
- Kleiner E. E. D., *Cleopatra and Rome*, Cambridge and London 2005.
- Leksikon antičkih autora*, prir. D. Škiljan, Zagreb 1996.
- Lengyel A., Radan G. T. B. ed., *The Archeology of Roman Pannonia*, Lexington, Budapest 1980.
- Lisičar P., *Grci i Rimljani*, Zagreb 1971.
- Maškin N. A., *Rim*, Beograd 1987.⁶
- MacMullen R., *Roman social relations 50 B.C. to A.D. 284*, New Haven and London 1974.
- MacMullen R., *Paganism in the Roman Empire*, New Haven and London 1981.
- Matijašić R., *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb 2009.
- Matyszak P., *Chronicle of the Roman Republic*, London 2008.
- Mirković M., *Istorija rimske države*, Beograd 2014.
- Musić A., *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Zagreb 1942., pretisak 2008.
- Olujić B., *Povijest Japoda*, Zagreb 2007.
- Penna R., *Povijesno-kulturno okruženje kršćanskih početaka. Prokomentirana dokumentacija*, Split 2005.
- Povijest, Rimsko Carstvo*, knjiga 4, ur. hrv. izd., I. Goldstein, Zagreb 2007.
- Posavec V., Julio-klaudijevski kult i spomenici u Hrvatskoj, *Latina et Graeca*, n.s. 1/2001., 1, Zagreb 2002.
- Rodgers N., *Roman Empire*, London 2006.
- Scarre C., *Chronicle of the Roman Emperors*, London – New York 1995.
- Suić M., *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1979.
- Suić M., *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981.
- Zaninović M., *Ilirsko pleme Delmati*, Šibenik 2007.

Tomislav Đurić

Tri pjesme Ruđera Boškovića iz rukopisne ostavštine u Bancroft Library

Josip Ruđer Bošković, fizičar, filozof, matematičar, astronom, geodet, pjesnik, diplomat i arheolog, rođen je 18. 5. 1711. u Dubrovniku. Svoje prvo školovanje imao je u isusovačkom kolegiju u rodnom gradu. U 14. ga godini stariji brat Baro, i sam isusovac, povede u Rim na školovanje u Collegium Romanum. Tu završava srednje obrazovanje, a daljnjim trogodišnjim višim školovanjem postaje profesor filozofije i matematike.

Predaje u Fermu i Rimu u isusovačkim školama, a 1740. nasljeđuje svog učitelja na Katedri za matematiku Rimskog kolegija. Zbog puta u Englesku, na tome ga mjestu kratko vrijeme mijenja brat Baro.

Za njegovo su stvaralaštvo 40-e i 50-e godine 18. stoljeća bile najplodnije. U tom je periodu napisao 40-ak rasprava i svoje glavno prirodnoznanstveno djelo *Theoria philosophiae naturalis* (u njega je ukomponirao tematiku i teorije iz mnogih rasprava do tada napisanih, kao što su *De viribus vivis*, *De lumine*, *De continuitatis lege* i *De lege virium in natura existentium*). Sličnom se problematikom bavio i u (nezavršenim) komentarima epa filozofsko-prirodnoznanstvene naravi prijatelja Benedikta Staya.

Kao vješt geodet, iskazao se 1750. kada je s još jednim isusovcem dobio zadatak izmjere dvaju stupnjeva meridijanskog luka između Rima i Riminija te prikupljanja podataka za izradu zemljovida Papinske države.

Godine 1758., boraveći u Beču u diplomatskoj misiji u službi Republike Lucce koja je imala spor s Velikom vojvodinom Toscanom, objavljuje svoju *Teoriju*, jer je tu imao vremena za njezino doradivanje i dotjerivanje. *Teorija* je izazvala silnu pažnju pa je 1763. ponovno tiskana u Veneciji, uz prepravke i nadzor samog Ruđera koji nije bio sasvim zadovoljan bečkim izdanjem. Po povratku iz Beča u Rim zatječe primjetno neslaganje članova svoga kolegija s njegovim teorijskim postavkama iz *Teorije*, te on nezadovoljan napušta profesorsko mjesto i odlazi u Francusku. Tamo se, već poznat po svome radu, druži s velikim francuskim umovima i prosvjetiteljima.

Iz Pariza 1760. odlazi u London i tamo ostaje gotovo sedam mjeseci i tiska svoju poemu, najpoznatije književno djelo koje je dovršavao od mladosti, *De solis ac lunae defectibus*.

Nakon Londona proputovao je kontinentalnu Europu i posjetio mnoge gradove. Svoja plodna putovanja nastavio je 1761. kada je krenuo u Carigrad namjeravajući promatrati tranzit Venere ispred Sunca. No, kod otoka Teneda uhvati ga oluja te brod

bude prisiljen pristati. Bošković stanku iskoristi za proučavanje lokacije za koju je bio uvjeren da je stara Troja (smatrajući da se ona nalazi više u unutrašnjosti no što se do tada mislilo, a to su kasnija istraživanja i potvrdila). U Carigradu je proveo čak sedam mjeseci (iako mu se sam povod dolaska – promatranje tranzita Venere – izjalovio) te je odatle krenuo prema Poljskoj preko tada zapadnim Europljanima egzotičnih krajeva – Bugarske, Vlaške (današnje Rumunjske) i Moldavije. Kanio je otići i do Petrograda, ali ga je u tome spriječila bolest. Po zapisima s toga uzbudljivog putovanja izdao je još jednu svoju književnu uspješnicu, putopis na talijanskom jeziku, *Dnevnik putovanja iz Carigrada u Poljsku*.

Iz Poljske se 1763. vraća u Rim te se, na poziv pape, prihvaća plana isušivanja močvara oko rijeke Po. Svoje novo profesorsko mjesto dobiva na Katedri za matematiku Sveučilišta u Paviji. U to je vrijeme često navraćao u palaču Breru u Milanu, gdje je, učinivši glavni dio posla pripreme i logistike, osnovao zvjezdarnicu te se zdušno brinuo za njezin rad. Zbog neslaganja s imenovanjem novog ravnatelja zvjezdarnice, velikoga francuskog astronoma i matematičara Lagrangea, rezigniran odlazi u Veneciju.

Ubrzo dekretom kralja Luja XV. Bošković, zbog mnogih svojih zasluga i ugleda, postaje francuskim državljaninom te dobiva visoku funkciju službenika Ministarstva vanjskih poslova te postaje ravnatelj optike u Ministarstvu mornarice. U Parizu je ostao devet godina, baveći se većinom unapređenjem optičkih instrumenata i razradom teorija.

Godine 1780. vraća se ponovno u Italiju, što zbog neodgovarajuće mu francuske klime i bolesti, što zbog sukobljavanja s tamošnjim znanstvenicima i podcjenjivanja njega, sada već bivšeg isusovca (Družba Isusova ukinuta je 1773. breveom pape Klementa XIV.). Sljedeće je godine proveo u sređivanju i tiskanju važnog i opsežnog djela iz prirodoznanstvenog područja, *Opera pertinentia ad opticam et astronomiam*, te ga je to, uz pisanje komentara za Stayevu *Noviju filozofiju*, iscrpilo i tjelesno i umno i naposljetku rezultiralo i umnim poremećajima i izljevima nekontroliranog bijesa.

Bošković je umro u Milanu 13. 2. 1787. Sahranjen je u crkvi Santa Maria Podone.

* * *

Gotovo sva literatura koja Boškoviću pristupa s književne strane naglašava zapostavljenost i ignoriranje toga dijela stvaralaštva ovoga genija koji je, moglo bi se reći, vlastitom „krivicom“, svojim iznimnim doprinosima na području fizike, astronomije i optike zasjenio svoj književni rad, koji nipošto nije cijenio manje od onoga prirodoznanstvenog: dapače, držao je da se međusobno nadopunjuju u njegovu sudjelovanju u književnoj republici.¹

Letimično pogledavši izdanja opće naravi (enciklopedije, književne leksikone), dobivamo sliku koja ide u prilog ocrtanom stanju. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*,² uz

¹ Martinović, Ivica, „Epigrami Ruđera Boškovića“, *Dubrovnik*, Matica hrvatska 3 (1993), str. 93.

² *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi liber, Zagreb, 2002.

standardne epitete Boškovića kao fizičara, astronoma, filozofa i diplomata, uopće ga ne kva- lificira kao pjesnika. *Hrvatska enciklopedija*,³ koja članak o Boškoviću donosi u puna četiri stupca, njegovu je književnom djelovanju posvetila samo nekoliko redaka, spomenuvši njegov *Dnevnik putovanja* i na samom kraju članka da je „bio poznat i kao pisac prigodnih latinskih stihova i bio [...] članom rimskog literalnog društva *Arkadija*“. *Hrvatski biografski leksikon*⁴ navodi kao posljednju kvalifikaciju „pjesnik“ te nama zanimljivoj tematici posvećuje očekivano malo prostora. Radi usporedbe, Boškovićeva ostavština koja se tiče fizike proteže se kroz deseterostruko više redaka. *Jugoslavenski književni leksikon*⁵ njegovu pjesničku stranu ocjenjuje „daleko manje značajnom“. Navedeni podaci dobro oslikavaju percepciju Boškovićeva stvaralaštva i iz njih jasno proizlazi da je njegov književni rad daleko najmanje proučen.

Ovdje će uglavnom biti prikazan njegov književni opus na latinskom jeziku, jeziku koji je pretpostavljao čak i talijanskom, tvrdeći da je latinski kudikamo pogodniji za „sažet i dostojanstven izričaj nego talijanski“.⁶

Pogleda li se pod kategoriju „pjesništvo“ u katalogu rukopisne ostavštine (koji je sastavio Branimir Truhelka) koja se sada nalazi u knjižnici Sveučilišta Kalifornija u Berkeleyu, dobivamo dojam o Ruđerovoj produktivnosti, ali i raznolikosti i svestranosti i unutar književnog stvaralaštva. Pod navedenom kategorijom nalazi se 56 rukopisnih jedinica, iz perioda od 1735. do 1781. Tu se mogu naći mladenačka *antiturcica*, epitaf majci, prigodnice u čast europskim vladarima, razni epigrami, poslanice...⁷

Bošković je sa svojim književnim stvaralaštvom vjerojatno započeo već tijekom školovanja u isusovačkim kolegijima gdje je parafrazirao rimske klasične pjesnike. Iz pisma bratu Baru iz 1734. saznajemo o njegovu prvom književnom djelu – elegiji koju je sastavio radi vježbanja i koju je kanio poslati bratu na uvid.⁸ Ruđer je mnogo cijenio književni sud starijeg brata i često tražio njegov savjet (kao npr. kada mu je poslao početak epa o Sedmogodišnjem ratu te je brat imao neke primjedbe, što je bilo dovoljno da se Ruđer ne odluči na dovršenje i tiskanje epa). To potvrđuje i Ruđer vlastitim riječima: „Ali više mi vrijedi samo vaša sumnja nego bilo koji razlog ili tuđi auktoritet...“⁹ Početkom školske godine 1735. učenici su recitali njegovu pjesmu *De solis ac lunae defectibus* (koja je tada imala tristo- tinjak heksametara, a čija će duga povijest nastanka i doradivanja završiti tek 25 godina kasnije, tiskanjem u Londonu). U isto vrijeme nastaje zbirka pjesama koju su tijekom školske godine također recitali njegovi učenici.

³ *Hrvatska enciklopedija*, svezak 2, LZMK, Zagreb, 2000.

⁴ *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 3, LZMK, Zagreb, 1989.

⁵ *Jugoslavenski književni leksikon*, Matica srpska, Novi Sad, 1984.

⁶ Bošković, Ivan, *Litteraria, musicalia et theatrialia. Svezak I. Književne teme*, Matica hrvatska, Split, 2003., str. 143.

⁷ Martinović, „Epigrami Ruđera Boškovića“, str. 95.

⁸ Bošković, I., *Litteraria*, str. 126.

⁹ Bošković, I., *Litteraria*, str. 125.

Znatan dio Boškovićevog književnog rada nastao je u periodu kada je bio član rimske akademije *degli Arcadi*. Njegovanje posebnog stila akademije, „stanovite neprestane alegorije“, kako je rekao sam Bošković, odrazilo se na njegov književni pristup. Ruđer je pjevao u arkadijskom ruhu, zaogrnut mitologijom, o prirodoznanstvenim temama. U tome u Akademiji nije bio nimalo usamljen (kao primjer mogu poslužiti Orazio Borgondio i Carlo Noceti, profesori Kolegija, koji su isto stvarali u takvom duhu). Kao još jedan dokaz njegovanja osebujnog stila, članovi akademije imali su posebna imena. Ruđer je bio Numenius Anigræus, uzevši pritom imena starogrčkog matematičara i potoka u Arkadiji. Time je jasno i samosvjesno naglasio prožimanje arkadijskog i znanstvenog svijeta u svojem stvaralaštvu. Takav je obrazac očit u djelima koja su nastajala kasnijih godina, kao što su bilješke uz poeme spomenutog Nocetija, *Dijalozi o sjevernoj zori* na talijanskom, *Ecloga* (pisana kao stihovana povijest rimske Arkadije) te glavno književno djelo, ep *De solis ac lunae defectibus*.

Svoju religioznu privrženost (pogotovo štovanje Blažene Djevice Marije) iskazao je u zbirci pjesama *Cantatine pro visitatione dei genetricis* (Viterbo, 1750.), o kojima se ne zna ništa osim naziva, mjesta i godine izdanja. U Rimu mu se 1753. tiska *Apoteoza* u čast primitka poljskog kralja Stanislava u akademiju *degli Arcadi*. Godine 1757., nakon što se papi Benediktu XIV. pogoršalo zdravlje, te iznenada opet popravilo, Bošković u čast sretnog ishoda piše latinsku poemu *Pro Benedicto XIV P. M. soteria*.

U Beču, kamo je otišao zbog diplomatske misije, uz tiskanje svoga životnog djela pronašao je vremena i za pisanje epa koji je zamislio u tri pjevanja, s temom pobjeda austrijske vojske u Sedmogodišnjem ratu, *Pietas Austriaca Victrix*. Ep je namjeravao posvetiti carici Mariji Tereziji (kojoj je već posvetio jednu pjesmu, u kojoj ju slavi kao zaštitnicu i pokroviteljicu učenosti), no nije ga dovršio (napisao je prvo pjevanje i dio drugog) premda je polovično djelo kolalo u javnim krugovima, te je čak sama carica dala Boškoviću do znanja da očekuje dovršenje epa. No, zbog raznih okolnosti, što zbog posvećenosti drugim poslovima, a što zbog uvažavanja književnog suda svoga brata Bara o samom epu, nije uspio udovoljiti carici.

Književno djelo koje ga je obilježilo (koliko značajem i uspjehom, toliko i dugogodišnjim trudom oko njegova dovršenja) jest zasigurno više puta spomenuti ep *De solis ac lunae defectibus*. Sastavljeno od pet pjevanja, počevši od recitiranja u Kolegiju u Akademiji, raslo je i povećavalo se, često i kada se Bošković „...jašući nalazio u zabitnim krajevima gdje nije mogao razgovarati“,¹⁰ sve dok nije tiskano u vrijeme Ruđerova boravka u Londonu 1760. Ondje je ep posvetio Kraljevskom znanstvenom društvu, za čijeg je člana predložen i na kraju izabran. O uspjehu djela govori i činjenica da je tiskano drugo izdanje u Veneciji već godinu dana nakon prvog te da je, nakon mjestimičnih nepotpunih prijevoda, ali i novih izdanja, uslijedio francuski prijevod 1779. (koji je donio i promjenu broja „knjiga“ s pet na šest, te je sadržavao dopune u vidu

¹⁰ Bošković, I., *Litteraria*, str. 128.

Boškovićevih izvještaja o obnovi francuske mornarice, stihovane posvete Francuskoj zbog dobivenog državljanstva i dr.). Ipak, pred kraj života, Ruđer se žali što mu je ep izgubio na cijeni jer je bio prodavan po cijeni papira.

Školovanjem u kolegijima u svom rodnom gradu i kasnije u Rimu, Bošković je upoznao klasično pjesničko nasljeđe. Njegova je lektira u skladu s „planom i programom“ *Ratio studiorum* te mu je kao vrstan epigramatičar bio ponuđen Marcijal. Sadržaj takve lektire potvrdio je i sam kada u jednom pismu, govoreći o svome epigramatskom opusu, kaže: „U mojim danima izradio sam ih na desetine tisuća, neke dobre, neke osrednje, neke loše, *aliter non fit, Avite, liber*“. Time dijelom parafrazira, a dijelom doslovce navodi jedan Marcijalov epigram.

I doista, u životu ih je napisao na tisuće. Zasigurno velik dio njih nije ni zapisivao, prohujali su s trenutkom koji je bio i poticaj da se stvore. Bio je naime posebno nadaren za one ekstemporalne (improvizatorske, koji slijede odmah za povodom nastanka). Tako iz jedne njegove reminiscencije saznajemo kako je, boraveći u Varšavi kod francuskog ambasadora, bio zamoljen da, prije no što išta popije, odmah spjeva dvostih na temu dotičnog pića. Pohvalio se kako je i tako uspio dosta piti, i desetak puta na dan. To dovoljno govori o lakoći kojom je uobličavao epigrame.¹¹

O Boškovićevu je epigramatskom stvaralaštvu opširno pisao Martinović, načiniivši na temelju epigrama koji su mu bili dostupni podjelu na četiri cjeline („pozornice“) koje oslikavaju četiri različita razdoblja pjesnikova života i stvaralaštva: epigrami iz perioda rimske Arkadije, epigrami nastali za boravka u ljetnikovcu poklisara Durazza u Mestre, oni nastali u ljetnikovcu Ksavera Saksonskog u Pont sur Seine te oni iz perioda tiskare Remondini u Bassanu.¹²

U epigramima arkadijskog perioda Bošković spaja svjetove grčke mitologije i suvremenih znanstvenih istraživanja i rezultata, stilski njegujući, zajedno sa svojim profesorima i prijateljima, arkadijski stil. Ladanjski epigrami, premda pisani u teškim okolnostima za Boškovića¹³, odišu laganom atmosferom, predajući pažnju sitnim detaljima i radostima. Epigrami nastali za boravka u Parizu su prigodničarski, nastali kao rezultat intenzivnog Boškovićevog druženja s obitelji vojvode Ksavera Saksonskog. Poznom razdoblju Boškovićeva stvaralaštva pripadaju dva epigrama, također po naravi prigodničarska.

Pred kraj još vrijedi spomenuti neka Boškovićeva ostvarenja koja sve donedavno nisu doživjela sudbinu da se tiskaju te ona koja su nam za sada izgubljena. Među njima je pjesma *Virgo sine labe concepta*, koju Knezović smatra njegovom najljepšom pjesmom

¹¹ Martinović, „Epigrami Ruđera Boškovića“, str. 102.

¹² Važno je naglasiti da je Martinović ovdje raspolagao dosta malim brojem epigrama te bi ova podjela zasigurno drugačije izgledala da su mu na raspolaganju bili i drugi epigrami. Samo u ostavštini na Sveučilištu Berkeley ima ih oko 300.

¹³ U tom periodu Bošković je smijenjen, po njemu nepravедno, s mjesta ravnatelja zvjezdarnice. K tomu su do njega doprle vijesti o skorom ukinuću isusovačkog reda.

posvećenom Djevici Mariji.¹⁴ Takve su još *In ortu Christi Domini carmen, Ad eminentissimum cardinalem Paulum de Luynes die festo eius nominis anno 1780* i *Ad regium Poloniae et Saxoniae principem Xavierum recurrente die festo eius nominis anno 1780* (sve su pjesme pohranjene u rukopisima u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku). Od opusa koji se čuva izvan Hrvatske do- voljno je ukazati na onaj koji se čuva na Sveučilištu Kalifornija u Berkeleyu. Prva Boško- vićeva elegija, koju je sastavio 1734. radi vježbanja u pisanju pjesama, izgubljena je. Kao posebnu grupu njegovih izgubljenih djela možemo spomenuti brojne epigrame.

Govoreći na kraju o vrednovanju Boškovićeve opusa, loše ćemo postupiti ako se povedemo jednostranim, ishitrenim i preuzetnim ocjenama, kao „stihotvorac“ (Antun Barac)¹⁵, „samoobmana velikog učenjaka“ (Mihovil Kombol, govoreći o Boškovićevoj ocjeni vlastitog pjesničkog stvaralaštva)¹⁶ ili „u one dvije tri elegije Barove ima više poezije i istin- skoga čuvstva, negoli u svim velikim i učenim stihotvorenjima Ruđinim“ (Vladimir Vari- čak)¹⁷, prvenstveno uzevši u obzir obujam neistraženog književnog opusa Ruđera Boškovića. Ovaj rad nastoji malim obolom popuniti prazninu u poznavanju i dostupnosti Ruđerova pjesničkog djela, a pravovaljane književno-vrijednosne ocjene trebale bi čekati upravo potpunije poznavanje ostavštine ovog velikana.

* * *

Rukopisi triju pjesama koje su tema ovog rada nalaze se na Odjelu za rijetke knjige Knjižnice Bancroft, na Sveučilištu Kalifornija u Berkeleyu. U ovom ćemo osvrtu kratko izložiti povijest same zbirke rukopisa, njezin put preko oceana, kao i njezin sastav i značaj.¹⁸

Rukopisna ostavština vuče porijeklo vjerojatno iz tri izvora: Milana, Pariza i Dubrovnika. Za vrijeme Boškovićeve zamračenosti uma, koja ga je zadesila potkraj života, Giacomo Pio de' Filippi, njegov „skrbnik“ tijekom bolesti, uzeo je izvjestan broj njegovih rukopisa. Bošković je u trenucima lucidnosti jako žalio za nestankom tih rukopisa.

Filippi je sastavio popis od sedamdeset jedinica, od kojih je većina sada u Berkeleyu. To su većinom rukopisi koje je Bošković ponio u Italiju da pripremi za tisak djelo *Opera per- tinentia ad opticam et astronomiam* te zabilješke za Stayev ep *Philosophiae recentioris versibus traditae libri X*. Dio rukopisa završio je i u rukama diplomata Lucijana Pucića.

Većina onoga što je došlo iz Pariza je korespondencija. To je završilo kod dubrovač- kog otpravnika poslova u Parizu, Francesca Favija. Kod Favija je završilo i dosta

¹⁴ Knezović, Pavle, „Pjesme Ruđera Boškovića o Blaženoj Djevici Mariji“, *Obnovljeni život*, 5 (1995), str. 463.

¹⁵ Martinović, „Epigrami Ruđera Boškovića“, str. 94.

¹⁶ Bošković, I., *Litteraria*, str. 125.

¹⁷ Bošković, I., *ibidem*

¹⁸ Podaci o ovoj zbirci rukopisa uzeti su iz članka Rogera Hahna „The Boscovich Archives at Berkeley“, *The History of Science Society*, 56. 1 (1965), 70-78. (digitalizirana verzija – <http://www.jstor.org/stable/228462>). Za potrebe rada služili smo se digitaliziranim snimkama s mikrofilma.

ostalih osobnih Boškovićeve stvari koje je inače mogla konfiscirati Vlada Francuske, zbog zakona o konfiskaciji imovine raspuštenog Isusovačkog reda.

U nejasnim okolnostima, ta su pariška pisma došla do obitelji Sorkočević i Ranjina, koji su bili bliski s Boškovićima i Stayima. Zatim su ti rukopisi dodani onima iz Milana te su tvorili glavninu onoga što će na kraju završiti u Berkeleyu.

Kasnije su ovoj zbirci rukopisa dodana i Ruđerova pisma braći Božu i Baru. Svi su ti rukopisi ostali u Dubrovniku, kod obitelji Sorkočević i Ranjina, koji su ih ostavili svojim potomcima.

Zadnji je privatni vlasnik bio Nikola Mirošević-Sorkočević, bivši ministar opunomoćenik Vlade Kraljevine Jugoslavije u Vatikanu. On je odnio rukopise u London te ih tamo prodao Sveučilištu Kalifornija u svibnju 1962. Došavši u Kaliforniju, rukopisi su završili svoj put nakon gotovo 180 godina selidbe. Tamo su pohranjeni i danas, pod signaturom BANC MSS 72/238 cz.

Što se tiče samog fizičkog stanja rukopisa, oni su u relativno lošem stanju. Primjetna su brojna oštećenja od vlage i moljaca, no poduzete su značajne mjere da se rukopisi zaštite od propadanja. Također, kompletno su snimljeni mikrofilmom. Sam katalog rukopisa načinjen je po shemi koju je načinio Branimir Truhelka, arhivist koji je raspodijelio rukopise unutar zbirke dok je ona bila u privatnom vlasništvu u Dubrovniku.

Zbirka je podijeljena na tri glavna dijela: rukopisi, korespondencija i razno (*miscellanea*).

Prvi dio broji 180 jedinica. Podijeljen je u deset kategorija, po područjima na koja se rukopisi odnose: astronomija, filologija, filozofija, geodezija, hidrografija, matematika, mehanika, optika, poezija i teologija.

Zbirka, primjerice, sadrži rukopis *De viribus vivis* u kojem Bošković prvi put razrađuje zakon kontinuiteta, važan segment njegova sistema prirode izloženog u *Philosophiae naturalis theoria*. Također, nalazimo i rukopis *De principiis corporum*. Područje matematike zastupljeno je većinom vježbama koje je Bošković pisao za učenike u Rimu. Matematičke su prirode i dva rukopisa na talijanskom. Području filozofije pripadaju komentari na Stayevu *Philosophiae recentioris versibus traditae libri X*. Jedinice pod kategorijom „hidrografija“ sastoje se većinom od zapisa koji govore kako poboljšati pristaništa za brodove i o isušivanju močvara oko rijeke Po. Područje optike ispunjeno je teoretiziranjima, ali i raspravama o poboljšavanju optičkih instrumenata.

Druga skupina (korespondencija) sadrži oko 2000 jedinica. Najveći su dio jedinica pisma koja su Boškoviću uputili prijatelji iz Italije (oko 500). Pojedinačno, najviše ima pisama S. Contija, znanstvenika-amatera i brusača leća. Brojna je korespondencija i s Francuzima. Značajno je manjeg opsega ona iz Engleske. Rijetka je iz Švicarske, Poljske i Austrije.

Veliku skupinu unutar korespondencije sačinjavaju pisma obitelji. Neka su i objavljena. Ova pisma pružaju sjajan uvid u Ruđerov život, pogotovo pisma braći Baru i Božu. Također su značajna i zanimljiva pisma upućena obitelji Sorkočević tijekom Boškovićeve teške bolesti.

Zadnja grupa (*miscellanea*) sastoji se većinom od raznih diploma, potvrda, putnih isprava i sl. Iz te se skupine može dobiti dobar prikaz Boškovićevih putovanja, kao i raznolikosti društva i institucija s kojima je bio u kontaktu. Tu se mogu naći dokumenti isusovaca, Francuske krune, Vatikana, raznih znanstvenih institucija, pa čak i izračuni poreza, fragmenti dnevnika iz 1750. dok je mjerio meridijan u Papinskoj državi, adresar s popisom osoba s kojima se susretao, kao i dijelovi dnevnika s raznih putovanja.

Može se zaključiti da ova zbirka nudi pregršt građe za istraživanje djela Ruđera Boškovića, koja već svojom raznolikošću ukazuje na svestranost ovog erudita.

Prema opisu sadržaja Boškovićeve ostavštine u knjižnici Bancroft (*finding aid*), koji je dostupan putem interneta,¹⁹ sva se okupljena poezija, pa tako i tri pjesme koje smo izabrali kao temu ovoga rada, nalazi pod kategorijom „Znanstveni spisi. Beletristika 1735.-1773.“, u drugom od dva „kartona“ (*cartons*), od kojih svaki sadržava „odjeljke“ (*folders*), a ovi opet određeni broj rukopisnih jedinica (*items*). Prve dvije pjesme (rukopisne jedinice 168 i 169) nalaze se u kartonu 2, odjeljku 86-121, koji se sastoji od rukopisnih jedinica 148-181. Treća se pjesma (185) nalazi u kartonu 2, odjeljku 122-123, koji se sastoji od rukopisnih jedinica 184-186.

O rukopisima samih pjesama možemo još nešto reći služeći se bilješkama Branimira Truhelke, koje su sačuvane u zbirci, te na temelju digitaliziranih snimka s mikrofilma. Dimenzije su rukopisa u kojem se nalazi prva pjesma 28 x 18.5 cm, onoga u kojem je druga 28 x 20.5 cm, a treća 20.5 x 14 cm. Sve su tri pjesme u autografu i nalaze se na po dva lista koja su na sve četiri stranice ispisana tekstom. Bošković je očito proračunao koliko mu je prostora nužno da tekst pjesama stane na četiri lista jer je kod prve pjesme, koja je najduža, tekst sitnije i gušće pisan. Nijedna stranica nije paginirana. U drugoj pjesmi pjesnik je numerirao stihove. Rukopis je relativno dobro čitljiv, a samo se na zadnjoj stranici nalazi mjesto nečitko od mrlje tinte.

* * *

Vota ad Divum Aloysium Gonzagam pro pace Italiae. Elegija.

O prvoj pjesmi, koja se sastoji od 174 stiha, moglo bi se reći da je molitva u formi elegije, tj. u elegijskim distisima. Upućena je Alojziju Gonzagi, isusovačkom svecu i studentu Rimskog kolegija.²⁰

¹⁹ <http://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt3p3033v2/> (prema stanju na dan 11. 3. 2013.).

²⁰ Rođen je 1568. u obiteljskom dvorcu, između Brescie i Mantove. Otac je htio da postane vojnik te je školovan za vojnu službu od rane mladosti, ali je dobivao poduku i u jezicima i drugim područjima. Dok je bolovao kao dijete, puno je vremena provodio čitajući o svecima i moleći. U devetoj godini dao je sam sebi zavjet čistoće te je u to vrijeme, čitajući o isusovačkim misionarima u Indiji, poželio i sam postati isusovcem. Godine 1582. njegova je obitelj pozvana u Španjolsku kao pomoć Mariji Habzburškoj, a Alojzije i njegov brat Rodolfo bili su sluge i pomoćnici infanta don Diega. U Španjolskoj je razmišljao o priključenju nekom crkvenom redu, najprije kapucinima, ali se na kraju, pod utjecajem ispovjednika isusovca u Madridu, odlučio ipak priključiti jezuitima. Nakon smrti infanta on i obitelj vraćaju se u Italiju. U domovini je izrazio želju postati svećenikom, iako nije nalazio podršku u obitelji, koja se bojala da će Alojzi-

Sadržajno, pjesmu možemo podijeliti na osam dijelova. Na samom početku (1-6) pjesnik zaziva svetog Alojzija Gonzagu i iznosi razlog svoje molitve: strašne ratne nećake koje su pogodile Italiju. Zatim slijedi opis stanja u Italiji, patnji njezinih stanovnika, pustošenja polja, kuća, crkava, antičkih spomenika. Atmosferu prispodobljuje onaj paklenoj: crni dim se diže u oblake, sve odzvanja od zastrašujuće buke, uništenje je na sve strane (7-53). Nakon potresnih opisa, pjesnik se ponovno obraća svecu, preklinje ga da s nebesa pogleda kako mu Mantova, rodni zavičaj, pati (54-62). Zatim nastavlja s iznošenjem patnji kojima je obasuta Italija: cijeli je poluotok u pokolju, po poljima su razasuta trupla, rijeke se crvene od krvi. Lamentira nad sudbinom Italije koja je sada na koljenima, a nekoć je (odnosno u doba Rimskog Carstva) vladala na svim stranama svijeta (63-99). Zatim slijedi novo izravno obraćanje svecu. Samo on ima moć zaustaviti vrtlog pokolja, urazumiti suprotstavljene vođe. U to vjeruju i svi ostali koji su pogođeni pustošenjem (100-114). Nakon toga, nižu se epizode iz svečevog života, gdje je prikazan njegov boravak u germanskim krajevima i Španjolskoj (115 - 136). Autorova živa želja da se Europa oslobodi prvenstveno Turaka, izražena je pred kraj pjesme. Tu on iznosi uvjerenje u moć sveca da čitavoj Europi donese mir, iskazujući nadu u povoljan ishod događaja: velike sile Europe, od Španjolske do Rusije, zajedno će krenuti protiv Turaka, osloboditi podjarmljene narode, otkinuti ih od polumjeseca i vratiti pod križ (136-168). Na kraju, opet se obraća svetom Alojziju Gonzagi, svojim molitvama i željama pridružujući i one mnogih naroda, te se ufa u njegovu naklonost (169-174).

Dakle, moglo bi se reći da se u pjesmi strukturalno izmjenjuju dva dijela: jedan u kojemu pjesnik upire pogled k nebu te zaziva sveca, i drugi u kojemu opisuje „zemaljsko stanje“ (tu ulazi i opis „zemaljskog“ života sveca), ali i iznosi nadanja u smjeru povoljnog razrješenja opće situacije, prvenstveno oslobođenja dijelova Europe od Turaka.

Razlog zašto bi Bošković molitvu uputio upravo Alojziju Gonzagi, osim činjenice da je ovaj bio isusovac i da se pustoši njegov rodni kraj, mogli bi pronaći u činjenici da je loza Gonzaga imala pretke podrijetlom i iz Dubrovnika. I sam je papinski državni tajnik, kardinal Valentio, zbog čijeg je pokroviteljstva Bošković uživao ugled na papinskom dvoru, prezimenom bio Gonzaga.²¹

je na taj način izgubiti društveni ugled i pravo na nasljedstvo bogate imovine. No on je sve to odbio te se 1585. odrekao nasljedstva i otišao u Rim. Iste je godine primljen u isusovce. I u tom mu je periodu zdravlje zadavalo probleme. Dvije godine nakon primanja u red položio je i tri zavjeta – čistoće, siromaštva i pokornosti. Studirao je teologiju kao pripremu za svećeništvo. Godine 1590. je, po priči, imao viziju u kojoj mu je arkandeo Gabriel rekao da će umrijeti unutar jedne godine. Sljedeće godine u Rimu je buknuo kuga te su jezuiti otvorili bolnicu za pogođene, a Alojzije je volontirao na odjelu gdje nije bilo zaraženih, ali ga je u kratkom vremenu zarazio netko od osoblja bolnice te je šest dana prije svoga 23. rođendana pokazao prve simptome zaraženosti. Oporavio se, ali ne zadugo. Čak je svome ispovjedniku prerekao da će umrijeti 21. 6. Iako je najavljenog dana bio dosta dobro, ipak je umro pred samu ponoć toga dana. Posmrtni su mu ostaci položeni u crkvi sv. Ignacija Loyole u Rimu. Beatificiran je četrnaest godina nakon smrti, a 1924. proglašen je zaštitnikom kršćanske mladeži, za papinstva Pija XI. Smatran je zaštitnikom oboljelih od kuge. Svetkuje se na dan smrti, 21. lipnja.

²¹ Usp. Gračanin, Hrvoje, „Josip Ruđer Bošković“, *Meridijani*, 132 (2009.), str. 92.

Čini se da je ova pjesma nastala u doba najranijeg Boškovićevog stvaralaštva, ako je suditi po povijesnim okolnostima koje stoje u pozadini i u povodu ove molitve.²² Naime, svi detalji i podaci iz ove pjesme ukazuju da su se sve te silne nedaće koje su pogodile Italiju zbile u sklopu Rata za poljsko naslijeđe.²³ Rat je započeo zbog neslaganja oko izbora poljskog kralja, pri čemu su se uplele velike sile Francuska i Španjolska na jednoj, i Austrija, uz saveznike Prusiju i Rusiju, na drugoj strani. Rat se brzo proširio na udaljene posjede i interesna područja ovih sila, prvenstveno na rascjepkanu i nesložnu Italiju. Francuske su trupe prve ušle u Italiju tijekom 1734. godine (*quae [Gallia] prima has acies, haec tam fera proelia movit*, 129). Austrijska vojska je dobila pojačanje preko Alpa te se uspijeva probiti preko rijeke Po. Veliki sukob dogodio se kod Parme, u tzv. Bitci kod Crocetta (ili Bitci kod Parme), gdje su se žestoko sukobili Austrijanci i Francuzi (*Quid [memorem] Parmam geminas acies gemina arma timen-tem? / Hinc Germanus²⁴ agros, Gallus at inde premit. / Hostis uterque, alter quamvis se dicat amicum*, 69-71). Borbe su se proširile dalje prema jugu poluotoka. Tamo su se francuskim trupama u borbi protiv Austrijanaca priključile španjolske (velik dio juga Italije bio je u prethodnoj vlasti Španjolaca), prvenstveno oko Napulja i Kapue (*Ipsam etenim, flammas vicini imitata Vesevi / Dum bombardata furit, contremuisse putem*, 75-76). Rat je vođen i na Siciliji (očito nemajući saznanja o događajima na Siciliji, Bošković piše *Adde quod et reliquas quae late incendia partes, / Si nondum Siculas corripere plagas*, 81-82), gdje su austrijske snage bile potučene. Na sjeveru, zbog nesuglasica između saveznika Španjolaca i Francuza, nije bilo vojne moći za direktan napad na važnu točku, Mantovu, koju su držali Austrijanci, pa je odlučeno držati grad u blokadi, što je, po opisima iz pjesme, bilo pogubno i iscrpljujuće za stanovnike Mantove i okolice. K tomu, gradu nije prijetila opasnost samo od napadača (*Quin etiam externo qui miles ab hoste tuetur, / Heu, dirus miseram non minus ipse premit*, 65-66). Austrijanci su na kraju pokleknuli pred opsadom saveznika. Sam rat završio je 1738., pokazavši se vrlo uspješnim za Francuze i Španjolce, barem što se Apeninskog poluotoka tiče.

Elegijska forma ovdje je pjesniku poslužila za artikulaciju mješavine lamentacije pred svecem i utopističko-političke angažiranosti. Pojava takvih tendencija u Boškovićevoj pjesmi ne treba čuditi, uzmemo li u obzir diplomatsko-političku dimenziju njegova djelovanja, njegovo agitiranje u realnoj politici tadašnje Europe za interese svoje domovine (i ne samo svoje), ali i prisutnu tendenciju unutar našeg dijela „književne republike“, još od 15. st., k političkoj angažiranosti stvaralaštva (osobito tzv. *antiturcica*). Ovdje je to iskazano u molitvi Alojziju Gonzagi, svecu jezuitu, ali prvenstveno katoličkom svecu, kojemu se pjesnik utječe kao personifikaciji zajedništva koje pred-

²² Iz internetskog opisa rukopisne zbirke saznajemo da su najraniji rukopisi datirani u 1735. godinu.

²³ Povijesne činjenice o Ratu za poljsko naslijeđe iznose se prema: Vajiravudh, King of Siam, *The War of the Polish succession*, Oxford University Press, London, 1901.

²⁴ Bošković ovdje misli ili na Austrijance ili na Pruse, koji su bili saveznici Austrijanaca.

stavlja katoličanstvo i koje tako ujedinjuje velike europske sile nasuprot „mjesecu s dva roga“. Iako ni naslov ni razlog zazivanja sveca nemaju veze s Turcima, ova elegija na kraju prerasta u optimistični izraz (više mogućeg nego stvarnog) europskog zajedništva, pod okriljem kršćanske vjere, unatoč tome što je patnja Italije uzrokovana upravo nesuglasticama unutar katoličke „koalicije“. Takav optimizam Bošković je gajio i u svojim prvim literarnim pothvatima, pa na kraju njegova pjesničkog ciklusa iz 1735., sastavljenog kao pjesničko predstavljanje Rimskom kolegiju, stoji epigram: *Turcarum excidium portendi postremo Lunae defectu*.²⁵

Elegijski su distisi metrički pravilni. Visoka frekvencija elizija, što je karakteristika Boškovićeva stvaralaštva,²⁶ prisutna je i ovdje. Na svaka dva stiha dolazi jedna elizija. Na kraju 155. stiha koristi sinicezu (*Arma feret pubesque ducis generosa Sabaudi*), a na kraju 121. često korištenu sinkopu (pogotovo kod Plauta i Terencija) *periculum*.

Na leksičkoj razini pjesnički uzori su prvenstveno Vergilije i Ovidije. Pronalazimo vergilijevski početak heksametra (*hostis adest*, 23: *Verg. Aen. 9, 38*, ali i *Ovid. Met. 12, 66, Pont. 1, 3, 57* i *Sil. Ital. Pun. 6, 559* i *12, 169; data copia fandi*, 111: *Verg. Aen. 1, 520* i *11, 248*) i završetak (*libera cola*, 161: *Verg. Georg. 3, 167*). Ostali su primjeri: *ferrea vox*, 8: *Georg. 2, 44, Aen. 6, 626; spumantes sanguine*, 67: *Aen. 6, 86* i *9, 454; aeterna pace*, 116: *Aen. 12, 504; neznatno izmijenjeno cohibere iras*, 104: *cohibete iras, Aen. 12, 314*. Ovidije se kao uzor javlja na završetku heksametra (neznatno izmijenjeno *omine, dexter ades*, 174: *numine, dexter ades, Fast. 1, 6*) te u: *avido dente*, 14: *Met. 11, 124, Epist. 10, 8; barbara corda*, 142: *Pont. 3, 2, 99*, ali i *Sil. Ital. Pun. 15, 90*. Iza njih slijede već spomenuti Silije Italik (neznatno izmijenjeno *ore fremente*, 84: *ore fremens, Pun. 2, 685*), Horacije (*siccis oculis*, 78: *Carm. 1, 3, 17; obrnuto avidas manus*, 88: *manus avidas, Carm. 4, 7, 19*), epičar Lukan (*quatiens Bellona flagellum*, 83: *Phars. 7, 568, Carm. frg. 6a, 1*) i Lukrecije (*nonne vides*, 59: sintagma na početku heksametra u njegovom se velikom epu pojavljuje čak 15 puta). Od kršćanskih autora pronalazimo reminiscenciju na Paulina Nolanskog (neznatno izmijenjeno *ferro colla dabit*, 168: *ferro colla dedisset, Carm. 15, 201*). Pronalazimo i motiv iz basni (neznatno izmijenjeno *esca lupis*, 18: *esca lupo, Avianus, Fabulae, 1, 2*).

U stilskom pogledu, pjesma je prošarana mnogim tropima i figurama. Od tropa pronalazimo: perifrazu (govoreći o pušci, *furit emisso feralis machina plumbo*, 45; misleći na anđela, *aethereis iuvenis demissus ab oris*, 123), sinegdohu, podvrstu *pars pro toto* (za osobu, *nomen*, 1; za kuće, *tecta*, 30), metonimiju (*Mars*, 6; misleći na vulkan; *cuniculus*, 47; *Phoe-bus*, 91; *Bellona*, 148), pleonazam (*exanimis cadaveribus*, 68) i metaforu (npr. *bicornis luna*, 143-4). Prisutne su i figure iskaza: anafora (*hic*, 39-40; *tam*, 51-2), rima (*omnes, leves, reges*, 3-5), poliptoton (*geminas acies gemina arma*, 69), ponavljanje (*ferrea vox, ferrea lingua*, 8), epiteti (npr. *ferrea vox, ferrea lingua*, 8; *insperata*

²⁵ Martinović, „Epigrami Ruđera Boškovića“, str. 100.

²⁶ Usp. Glavičić, Branimir, *Versifikacija hrvatskih latinista*, Književni krug, Split, 2001., str. 231.

esca, 18; *agresti manu*, 27) i homeoteleuton (*iam cito tam longam spem*, 26; *Tectaque celsa hominum, templaque sancta Deum*, 30). Od figura misli pronalazimo: antitezu (*pacem orbi referes, ponet Moscovia bellum*, 139), *locus communis*, podvrstu epifonem (kao zaključak u obliku opće misli na stihove 41-8, *non homines dicas bello decernere*, 49), histeron-proteron (*quantae acies vastos depopulentur agros*, 10) i eksklamaciju (npr. *extrema, heu, patimur*, 7).

U opisivanju suvremene situacije Bošković većinom ostaje vjeran antičkoj terminologiji i, gdje god je moguće, pretpostavlja je kršćanskoj ili historijski adekvatnoj. Tako, kada se raspiruje rat, bijesni *Mars* ili *Bellona*, Mala Azija postaje *Ilia tellus*, istočni dijelovi Turskog Carstva *Persia*, crkve su *templa*, a sveci *Superi*, dok na jednom mjestu kršćanski Bog postaje *Tonans*. Time je Bošković ovo ostvarenje, premda ono govorilo o aktualnim temama, nastojao što više odjenuti u klasično ruho.

Ad Patrem Bartholomaeum Boscovich Societatis Iesu male erga patriam affectum Patriae ipsius epistola

Druga je pjesma, duga 152 stiha, poslanica koja sadržajem i formom odaje karakter tužaljke, odnosno elegije. Adresat je stariji Ruđerov brat Baro.²⁷

Pjesma započinje iznošenjem razloga zbog kojih se majka Domovina ljuti na svoga sina Bara (1-10). Slijedi majčin govor o najranijim godinama, djetinjstvu i mladenaštvu koje je Baro proveo na istočnoj obali Jadrana (11-28). Zatim Domovina navodi Barove riječi koje joj je uputio na odlasku u Italiju, izražavajući čvrstu nadu u povra-

²⁷ Baro (Bartol, Bartolomej) Bošković rođen je 1699. u Dubrovniku. Prvu naobrazbu stekao je u rodnom gradu. Isusovcima je pristupio 1714. te je otišao u Rim. Tamo je postao član male akademije koja je okupljala većinom Hrvate. U rodni Dubrovnik vraćao se nekoliko puta (1725., 1730./31. i 1734./35.). Odlazeći iz Dubrovnika 1725., poveo je i 14-godišnjeg Ruđera na školovanje u Rim. Bio je profesor humanistike, teologije i filozofije. Umro je u Recanatu 1770. Pisao je pjesme na talijanskom i latinskom. Neki izvori tvrde da je veći dio svojih ranih pjesama (među kojima su i ribarske ekloge kojima nije bio zadovoljan) spalio. Sačuvane su ostale tri gotovo identične rukopisne zbirke pjesama pod nazivom *Carmina*. Rukopisi sadržavaju pastoralne, religiozne i ljubavne pjesme (14 elegija, 4 ode, 28 epigrama, 5 pjesama u drugim metrima, 5 ekloga i 13 soneta). Tri ekloge iz zbirke tiskane su u *Carmina recentiorum poetarum VII. e Societate Jesu* (Cremona, 1772.), zajedno s pjesmama Rajmunda Kunića, Bernarda Džamanjića i Ruđera Boškovića. U tom su izdanju tiskane i dvije Barove elegije, koje su već bile tiskane u zbirci Carla Antonija Rosettija *Carmina et orationes* (Padova, 1741.). Radi se o elegijama *Ad amicum in patria commorantem* i *Patriae desiderium*. Druga je svoju vrijednost pokazala i uvrštavanjem u zbirku najboljih pjesama isusovačkog reda *Selecta carmina patrum Societate Jesu* (Genova, 1744., Venecija, 1751., Augsburg, 1754. te u talijanskom prijevodu Treviso, 1833.) i *Selecta veterum et recentiorum poetarum carmina in gratiam litteratae iuventutis* (Basel, 1783.), zajedno s Kunićevim i Džamanjićevim pjesmama. Već tiskane tri ekloge (*Reges, Xaverius, Parthenis*) objavljene su i u zbirci *Collectio poetarum elegiacorum stylo et sapore Catulliano scribentium* (2. svezak, Beč, 1785.). U XX. stoljeću objavljeni su mu svi soneti (Bošković, I., *Almanah Bošković*, 1963.). Djelomično je očuvana i korespondencija, većinom s braćom i sestrom Anicom. Dio korespondencije čuva se u Dubrovniku, a većina pisama Ruđeru u Berkeleyu, unutar zbirke iz koje dolaze i pjesme koje su tema ovoga rada.

tak (29-40). U narednim stihovima (41-61) Domovina, zbog dolaska i ponovnog odlaska sina, iskazuje svoju ljutnju, gotovo bijes, koji nastoji obuzdati, u nadi da će joj se on ipak vratiti zastalno. Zbog toga mu napominje (62-104) kako ona nije pogođena strašnim ratovima kao Italija u kojoj boravi, ali je pogođena moralnom pustoši, zloćom i besramnošću. Od protjerane Pobožnosti ostala je jedino „Loyolina kohorta“, isusovci. Ipak, Domovina još uvijek ima onih koji su posvećeni Muzama. U zadnjem dijelu pjesme (105-144) Domovina nagovara Bara na povratak. Ona nema blistavih uresa i palača, ali ima nadahnute pojedince, prirodne ljepote. Tu su mu majka, brat, sestre i mnogi dragi poznanici. Na samom kraju ona ga zove i biva uvjerena u njegov dolazak. Vidi ga kako pristaje brodom i ljubi voljenu zemlju (145-152).

Elegijski su distisi metrički pravilni, a razlika koju uočavamo s obzirom na prethodnu pjesmu je u značajno manjem broju elizija (omjer broja stihova i elizija je 3.3, dok je u prvoj omjer 2) i u češćem korištenju pentametra sa završnom četverosložnom riječi.

Cijela je pjesma, kao što vidimo, epistolarna ispovijest personificirane Domovine koja izražava svoju ljutnju i tugu jer ju je jedan od njezinih sinova napustio. Ovakva konstelacija sadržaja izaziva snažnu reminiscenciju na Ovidijevo djelo *Epistulae ex Ponto*, gdje pjesnik raznim adresatima, u poslanicama pisanim elegijskim distihom, iznosi svoje stanje, tugu, izgled mjesta gdje boravi, ali i svoja zamjeranja. A sam početak pjesme sadržajno i izražajno nasljeduje jednu Ovidijevu *Tužaljku* (*Trist.* 4,10) gdje Bošković na kostur Ovidijeve strukture kao varijable lijepi svoje toponime i crtice iz bratova života. Što se tiče spomenute veze s *Poslanicama*, ovdje su odnosi slični, ali su uloge zamijenjene. Domovina je ta koja je tužna, uciviljena, povrijeđena, i koja piše svome ipak dragom sinu, koji je daleko, na drugoj strani mora. I zapravo je začuđujuće što Bošković narav takvog „ovidijevskog“ odnosa nije poentirao u osmom stihu, gdje aludira na Kalimaha i na njegovu svađu s Apolonijem Rodaninom.²⁸ Ipak, Domovina se ostavlja daljnjeg slijeđenja takvog napadačkog stava i nastoji olabaviti *furo-ris habenas* te nagovoriti sina na povratak, nudeći dobre razloge. Prvenstveno, ona govori da kod nje ne bijesni rat kao u Italiji. To je period u kojem se za talijanske države bore velike sile, Austrija i Španjolska, te su stalna previranja, mijenjanja saveznika i zaštitnika rezultirala čestim nemirima i stradanjima u gotovo cijelom 18. stoljeću. Nasuprot tome, Dubrovačka Republika u tom je razdoblju uživala u svojoj mirnoj eri, profitirajući od slabljenja Osmanlija i Mlečana te zblizavajući se s Austrijom i Francuskom.²⁹ Ipak, Ruđer naglašava ono što je bila velika boljka za Dubrovnik toga vremena, a što je uvelike rezultat velikih rodovskih raskola, moralne dekadencije, politič-

²⁸ Spomenuta svađa izbila je zbog mjesta glavnog bibliotekara u Aleksandrijskoj knjižnici, koja je imala epilog u Kalimahovoj invektivu pod imenom *Ibis*. A upravo je Ovidije dao takav naziv svojoj podužoj pjesmi, u kojoj, živeći u progonstvu, žestoko napada nama nepoznatu osobu, koja je očito teško uvrijedila njega i njegovu ženu te čak pokušala konfiscirati njegovu imovinu.

Vidi: Lesky, Albin, *Povijest grčke književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2001., str. 700.

²⁹ Usp. *Leksikon Ruđera Boškovića*, urednica Antonijela Bogutovac, LZMK, Zagreb, 2011., str. 23.

kih podjela, ali i izrazitog demografskog slabljenja plemstva: *pulsa Pietas* (69), *Improbitas regnat* (70), *sancte Pudor, nostras deseris arces* (71), *turba regit proceres* (87). Kao svijetlu točku navodi religiozni žar koji se održava zahvaljujući prvenstveno isovcima, koji su, kako kaže Ruđer, *Loiolidum sacrata cohors* (79), te bogatstvo domovine nadahnutim, poglavito književno, pojedincima. Ovom pjesmom Bošković zapravo daje dijagnozu duhovne sudbine tadašnjeg Dubrovnika, ali i svih naših krajeva: zavičaj koji rađa mnoge talente, potencijale na raznim poljima, često biva prisiljen rano ih se odreći, kao što je to slučaj s ovim sinom, Barom, ali i sa samim Ruđerom. Nakon što se školuju u stranim velikim centrima i priključe se njihovom kulturnom životu, te zablistaju na raznim područjima stvaralaštva, kao Ruđer u znanosti, a Baro, kako to ovdje izražajno i pohvalno opisuje brat (91-100), u govorništvu, za zavičaj ih vežu još samo sjećanja iz djetinjstva i pokoja pjesma posvećena rodnom kraju. Ova pjesma, iako zamišljena kao ispovijest Domovine svome Baru, zapravo je prvenstveno izraz Ruđerove privrženosti Dubrovniku, kojega oslikava kao majku koju nužnost tjera da u svijet pošalje svoje sinove, ali i majku koje se njezini sinovi nemaju razloga stidjeti. A može li ova elegija, u kojoj su tako isprepleteni odnosi Bara, Ruđera i domovine, biti bez aluzije i reference na Barovo pjesničko stvaralaštvo? Da ne može, očituju zadnji stihovi elegije (*Auguror. Advenies. Laetis micat ignibus aether: / Ipse mihi laevum Iuppiter intonuit.* (147-148); *Namque aderis: vixque egressus dulcissima mille / Ore ferres patriis oscula littoribus.* (151-152)) koji su odgovor na Barovo zdvajanje i pitanja u elegiji *Čežnja za domovinom* (*Quando erit, Adriaci relegens tumida aequora ponti / Deprecer ut faciles in mea vela Notos!* (5-6); *Quando erit, ut vestras redeam vetus exul ad oras / Flensque feram patriis oscula liminibus?* (3-4)). Ruđer u usta domovini stavlja i riječi (121-124) koje izravno aludiraju na stihove iz još jedne Barove elegije, *Priateljku koji je ostao u domovini*.

Kao i u prvoj pjesmi, najveći su leksički uzori Vergilije i Ovidije. Primjeri iz Vergilije su: neznatno izmijenjeno *irarum effundere habenas*, 5: *irarum effundit habenas*, *Aen.* 5, 816; na kraju heksametra *prima lanugine malas*, 27: *Aen.* 10, 324, ali i *Sil. Ital. Pun.* 16, 468; na istom položaju *Styx atra*, 67: *Georg.* 1, 244; *facilem cursum*, *Georg.* 1, 40. Primjeri iz Ovidija su: usporedba ljudske naravi s tigrovom, *nutriit tigris*, 16: *tigrinde natus*, *Met.* 9, 613; *terra ferax*, 105: *Am.* 2, 16, 7, *Met.* 1, 314, *Fast.* 1, 68; na istom položaju *lintea plena*, 142: *Rem.* 266; motiv ljubljenja zemlje, *feres oscula littoribus*, 152: *dant oscula terrae*, *Met.* 13, 420. Još su prisutni primjeri iz Lukana (neznatno izmijenjeno *iacent cadavera campis*, 63: *proiecta cadavera campis*, *Phars.* 7, 565), Stacija (*vaga sidera*, 101: *Theb.* 10, 360) i kršćanskog autora Prudencija (neznatno izmijenjeno *vis auri*, 108: *auri vim*, *Peristephanon*, 14, 102).

Na stilističkom planu, od tropa pronalazimo metonimiju (*Styx atra*, 67; *Pietas*, 69; *Improbitas*, 70; *Pudor*, 71), sinegдохu, podvrstu *pars pro toto* (za čitavo tijelo, *excepi moli membra tenella sinu*, 12), perifrazu (mислеći na more, *vada salsa*, 48), metaforu (npr. *cohibere furoris habenas*, 55) i litotu (*mihi haud desunt*, 101). Također, prisutne su i fi-

gure iskaza: anafora (*si modo*, 58; *quae mihi*, 108; *servat adhuc*, 121-2; *hic*, 143-4), geminacija (*utque tibi puero placui, placui canenti*, 113) i gradacija (od većeg opsega bogova prema manjem, *caeli Deos, Ventos, Adriaci numina maris*, 43-5). Konačno, figure misli: retoričko pitanje (npr. *haec mihi pro meritis referenda est gratia tantis*, 9; *quid inani concitor ira?*, 51), paradigma (referirajući se na Kalimaha i njegov napad na Apolonija Rodanina, *quali Battiades Ibin devovet*, 7-8), epitrohazam (*Auguror. Advenies. Laetis micat ignibus aether*, 147) i pretericija (*Quid memorem plenis ostrea grata vadis?*, 132).

Adria Neptuni iussu, marium omnium fluviorumque applaudente concilio, in Anconitano portu regiam collocat. Carmen

Ova je pjesma sa svojih 127 stihova najkraća od tri pjesme koje su tema ovoga rada. Pjesma je epskog i alegorijskog karaktera i ima karakteristike epilija, jer se u njoj opisuje mitska uspostava kraljevskog sjedišta Jadranskog mora u gradu Ankoni.

Započinje epski, invokacijom Muze i Apolona, koje pjesnik moli nadahnuće za svoj pothvat; invokacija obuhvaća čak desetinu sadržaja (1-12). Nakon toga se donosi opis sjedišta glavnog morskog boga Neptuna na zapadnoj italskoj obali i njegova odluka o sazivu svih morskih božanstava (13-21). Potom slijedi dug kataloški prikaz putovanja i dolaska Neptunu oceanskih, morskih i mnogih riječnih bogova; od Baltika do Afrike, od Amerike do Japana (22-65). U samoj sredini pjesme govor drži bog Neptun. Iz njega saznajemo razlog saziva tolikih morskih bogova, kao i namjeru o ponovnom ustanovljenju Ankone kao kraljevskog sjedišta boga Jadrana (66-91). Na kraju se donosi opis božanske povorke koja hita prema Ankoni proslaviti, zajedno s ostalim bogovima, ponovnu uspostavu kraljevskog sjedišta u blistavoj Ankoni (92-127).

Ovaj epilij ima za cilj, čini se, alegorijski prikazati (ponovni) uspon Ankone, prvenstveno kao trgovačke sile i njezino ustoličenje kao glavne jadranske luke. Dalje, kroz alegorijski nam se ključ otvaraju ostali momenti epilija. Neptun saziva upravo sva morska božanstva na vijećanje i potvrdu odluke o uspostavljanju Ankone kao sjedišta boga Jadrana. K njemu dolaze božanstva doslovno sa svih strana svijeta. No, Bošković posebno naglašava značaj i ulogu jadranskih rijeka: rijeke Po, Timave, ali i Omble, „patriotski“ ju nekoliko puta (ne samo u ovoj pjesmi)³⁰ nazvavši najljepšom morskom nimfom. Odluka dobiva legitimitet jer ju potvrđuje glavni morski bog i sva morska božanstva. Analogijom prema stvarnim prilikama, možemo reći da se ovdje radi o priznavanju prvenstva luci Ankoni kao glavnoj jadranskoj luci od strane ostalih luka, prvenstveno onih na Jadranu. Stoga možemo reći da su rijeke personifikacije država ili gradova kroz koje protječu. Glavni takmaci Ankoni u natjecanju za prvenstvo na

³⁰ *Ad Patrem Bartholomeum Boscovich Societate Iesu male erga patriam affectum Patriae ipsius epistola*, stih 125.-126.

Jadranu zasigurno su dugo vremena bili Trst, Venecija i Dubrovnik, u epiliju prikazani kao Timava i Po s jedne, i Ombla s druge strane. Iz govora Neptuna pred božanskim skupom saznajemo da je Ankona nekoć davno bila sjedište jadranskog kralja, ali je on, *ob varios casus* (75), bio prisiljen premjestiti sjedište na mjesto koje se nalazi na samim obalama mora, *in imas discedens oras aequoris* (76), a taj opis najbolje pristaje Veneciji. Dakle, Ankona je nekoć trgovački bila izuzetno jaka, da bi u kasnijem periodu oslabjela. Sada se prilike opet mijenjaju Ankoni na korist. Na temelju historijskih realija³¹ možemo relativno snažno legitimirati takvo alegorijsko tumačenje. U doba Rimskog Carstva Ankona je bila izrazito važna luka, koja za vrijeme Trajana dobiva veliko pristanište na sjevernom dijelu. Svoju snagu je održala i pod vlašću Bizanta. U 16. st. gubi visok stupanj samostalnosti i postaje dio Papinske Države. Time se uvlači u neprestane borbe koje su harale Italijom kao točkom sukobljavanja Austrije i Španjolske. Isto je razdoblje obilježilo i znatan pad trgovačkog značaja sredozemnih luka zbog koncentriranja glavne svjetske trgovine između obala oceana. Ankona polako počinje prosperirati na trgovačkom planu u prvoj polovici 18. st., posebice zahvaljujući odluci pape Klementa XII. iz 1732. da Ancona postane područje slobodne trgovine (*porto franco*). U tom se razdoblju, posljedično, proširuje i njezino pristanište. Da ovaj epilij valja čitati s obazrivošću na stvarne prilike, sugerira i sam pjesnik. Naime, na jednom mjestu u epiliju (93) Bošković stavlja oznaku kojom napominje da stihove koji slijede treba zamijeniti „se i Veneziani si offendesero“, te prilaže alternativne stihove. Stihovi koje bi u tom slučaju trebalo zamijeniti govore o tuzi rijeke Timave koju je ona, nakon proglašenja Ankone kraljevskim sjedištem, *pressit sub corde* (95).³² Ako slijedimo navedeni alegorijski ključ, riječ je o Trstu, odnosno njegovoj trgovačkoj moći. Dakle, da ovaj epilij ima čisti mitološki karakter, bez aluzija na stvarnost, napisan kao igra s antičkim božanstvima, teško da bi Bošković priložio takvu napomenu svome djelu. Ostaje još nejasno zbog čega bi se konkretno Venecija uvrijedila u vezi tuge Timave, tj. Trsta. Moguće da Bošković pod *ingens ops* (91-94) podrazumijeva činjenicu da je nedugo prije Ankone, 1719., Trst dobio status slobodne carske luke od strane Habzburgovaca, čime je on ustoličen u stratešku luku Monarhije, nakon stoljetnih krvavih borbi za prevlast nad gradom s Venecijom. Kako ovaj epilij slavi ponovni uzlet trgovačkog značaja Ankone, a znamo da se jedan za tu tematiku značajan događaj zbilo 1732. (Ankona postaje *porto franco*), te da se taj period poklapa s najranijim Boškovićevim pjesničkim stvaralaštvom, iz toga slijedi da je Bošković ovim ostvarenjem proslavio upravo taj događaj iz 1732., čime bi promijenili status one Ruderove elegije spomenute u pismu bratu Baru iz 1734., kao prvog spomena o njegovu književnom radu. Imajući na umu da gore spomenuta elegija nije sačuvana, ovim bismo epilijem dobili i najranije sačuvano Boškovićevo pjesničko ostvarenje.

³¹ Podaci prema: *The New Encyclopaedia Britannica*, svezak 1, Chicago: Encyclopaedia Britannica, Chicago, 1995., str. 379.

³² Alternativni stihovi pak govore da su se svi složili s odlukom i da je sve odzvanjalo od glasnog odobravanja.

Heksametri su metrički pravilni te se ističu izrazitim brojem elizija (omjer brojka sti-hova i broja elizija je 1,7). Riječi koje ne nalazimo u antičkih autora (npr. *Iaponicis*, *Sinen-sibus*, *America*) metrički su uklopljene, što vrijedi i za prethodne pjesme.

U ovom epiliju Boškovićevom lektirrom, gledajući leksičku razinu, ne dominiraju Vergilije i Ovidije. Prednost je dao ostalim epičarima, posebice Valeriju Flaku: neznatno izmijenjeno *pulsans nubila*, 4-5: *nubila pulset*, *Argon. 4, 149*; *numerosa phalanx*, 51: *Argon. 1, 436*; završetak heksametra, neznatno izmijenjeno *sonitum lituo*, 119: *sonitum litui*, *Argon. 6, 180*. Zatim je tu i Stacije (neznatno izmijenjeno *pressit sub corde dolorem*, 95: *pressum sub corde dolorem*, *Theb. 9, 824*). Kod Vergilija, kao završetak heksametra, pronalazimo *turba deorum*, 47: *App. Aetna 62*, ali i *Tib. El. 3, 10, 25*, *Iuv. Sat. 13, 46*; *stridentibus alis*, 125: *Georg. 4, 172*, *Aen. 1, 397*, ali i *Ovid. Met. 4, 616*, *Sil. It. Pun. 9, 515*. Tu su i Ovidije (kraj heksametra *per aethera curum*, 11: *Met. 2, 135*; početak heksametra *fama loquax*, 126: *Pont. 2, 9, 3*) i Katul (sa u antici ustaljenim epitetom uz rijeku Tag, neznatno izmijenjeno *Tagus aureus*, 31: *aurifer Tagus*, *Carm. 29, 19*, ali i *unda Tagus aurea*, *Sen. Thy. 354*). Na dva mjesta pronalazimo moguće reminiscencije iz Klaudija Klaudijana (kraj heksametra *frigore torpens*, 34: *Panegyricus dictus Probino et Olybrio consulibus*, 269; također kraj heksametra, neznatno izmijenjeno *adamante corusca*, 115: *adamante coruscat*, *Prob. Et Olybr. 99*). Kao i u prvoj pjesmi, nalazimo primjer iz basnopisca Avijana (*montibus e summis*, 123: *Fab. 16, 1*).

Stilistički, što se tiče figura, ovaj epilij nije tako bogat, u usporedbi s prethodne dvije pjesme. Od tropa se javljaju: metonimija (zbog alegoričnosti radnje, sva mora i rijeke uzeti kao božanstva), metafora (*pressit sub corde dolorem*, 95), sinegdoha, podvrsta *pars pro toto* (za samu rijeku, *fluminum nomina mille*, 55) i litota (*nec defuit Umbla*, 57; *haud impar*, 33). Figure izraza su zastupljene anaforam (*te*, 30; *quotquot*, 41; *hoc*, 78; *nos*, 86) i aliteracijom (*saepe solet*, *sibi subdita*, 18). Glavna stilska odlika ove pjesme autorovo je vješto alegorijsko uobličavanje radnje.

* * *

Boškovićeve pjesme dolaze iz rukopisne zbirke koja je bogata neistraženim materijalom te sam pogled na šarolikost sadržaja zbirke, od astronomije i geodezije do poezije i filozofije, ponovno očituje širok raspon stvaralaštva Ruđera Boškovića. I od sveg stvaralaštva, upravo je ono književno najmanje istraženo, ali i priznato. To dokazuju i relevantne enciklopedije i književni leksikoni, koji ili prešućuju Ruderov književni opus ili ga vrijednosno minoriziraju. Istu situaciju pronalazimo i kod nekih književnih kritičara. Važno je naglasiti da konačne književno-vrijednosne riječi o Ruderovom književnom opusu nemaju svoje moguće uporište sve dok se ozbiljnije ne istraži silna, gotovo netaknuta, ostavština.

Ove tri pjesme dosta su diferencirane u svome sadržaju, motivima i povodu nastanka. Prva je pjesma zapravo molitva pisana elegijskim distisima, upućena svetom Alojziju Gonzagi, u kojoj pjesnik traži zagovor sveca u teškim trenucima za čitavu Itali-

ju. Druga je pjesma, također u elegijskim distisima, pismo personificirane Domovine svome sinu Baru, koji ju je na mnoge načine zapostavio. Treća pjesma je epilij koji opisuje povratak kraljevskog sjedišta boga Jadrana u Ankonu. Po motivima iz prve pjesme zaključujemo da je ona opis stradanja Italije u Ratu za poljsko naslijeđe, ali kasnije prerasta u optimističnu viziju ujedinjene Europe koja stupa nasuprot Turaka. Druga pjesma je izraz Ruđerove privrženosti domovini, dok je treća pjesma, kako smo zaključili, alegorijski prikaz ponovnog osnaženja Ankonone kao jadranske pomorske sile. Pjesme su metrički pravilne te potvrđuju opću tendenciju Ruđerova pjesništva prema velikom broju elizija. Najveći leksički uzori su Vergilije i Ovidije, ali nisu zaobiđeni ni ostali klasični autori, prvenstveno epičari. Stilski, pjesme se ističu jednim njegovanjem antičke terminologije, alegorijskim pristupom (prvenstveno treća) te raznolikošću figura.

Književna ostavština Ruđera Boškovića, rukopisna ili tiskana, je građa koja zasigurno može biti predmetom zanimanja u srednjoškolskoj nastavi latinskog jezika, barem u fakultativnoj nastavi klasičnih gimnazija, jer Ruđer zauzima zasigurno važno mjesto u tradiciji hrvatskog latinizma. Trenutna je situacija da se učenici u srednjoj školi s vremena na vrijeme susreću s likom i djelom Ruđera Boškovića, npr. u nastavi fizike i filozofije. I u takvom manjkavom i necjelovitom upoznavanju preskače se njegova književna latinska ostavština. Suočavanje učenika s rukopisima zasigurno bi bio veliki i poticajan izazov, situacija u kojoj bi učenici mogli pokazati svoju umješnost te bi na taj način mogli iskusiti onaj prvi korak s kojim se suočavamo kada je pred nama stari tekst pisan rukom samog autora ili nekog od prepisivača. Ako se upoznavanje učenika s Boškovićevom književnom ostavštinom putem rukopisa čini preuzetnim, učenicima se može ponuditi tiskana verzija. Unatoč realnim ograničenjima nastave prakse latinskog jezika, posebice što se tiče ekstenzivnosti nastavnog sadržaja i vremenskog ograničenja, Bošković bi zasigurno morao naći svoje mjesto u sadržaju programa kojim bi se učenicima, prvenstveno u klasičnim gimnazijama, predstavilo ostavštinu hrvatskog latinizma, naravno, u opsegu u kojem to okolnosti dopuštaju.

Ruđer Bošković: Pjesme

Vota ad Divum Aloysium Gonzagam pro pace Italiae. Elegia.

O Lodoix, toti nomen venerabile mundo, Care Deo iuvenis, te mea vota petunt. Quotquot et Italiam incolimus, te poscimus omnes: Huc ades, o Lodoix, et mala nostra leves.	5
Auspice te ponant irati proelia reges, Et fugiat nostro Mars ferus orbe procul. Extrema, heu, patimur, quae nec percurrere possim, Ferrea si mihi vox, ferrea lingua foret. Quis referat quanto glomerentur milite campi, Quantae acies vastos depopulentur agros?	10
Diffugiunt maesti turbata per arva coloni, Heu, dulces iussi deseruisse casas! Ah, quoties carmen pastor modulatus agreste, Dum pecudes avido gramina dente terunt; Agmina per campos properare hostilia cernens,	15
Sic fugit, a rabido ceu fugit agna lupo! Pars gregis in tacitas properat se condere silvas, Insperata avidis esca futura lupis; Parte alia miles potitur, tenerasque capellas Cumque ovibus tauros in sua castra rapit.	20
Ah, quoties gravidis albet dum campus aristas, Et iam vicina messe colonus ovat, Hostis adest, totis spargens incendia campis; Tollitur aethereas fumus adusque plagas. Ille suos celso spectans de culmine luctus,	25
Tam cito tam longam spem periisse dolet. Irrigat et lacrymis, proscindit et unguibus ora, Et quatit agresti pectora nuda manu. Quid dicam eversas imis e sedibus urbes, Tectaque celsa hominum templaque sancta deum?	30
Magnorum monumenta ducum, multosque per annos Servata, heu, frustra fortia signa cadunt! Atque triumphales arcus atque alta theatra Fracta iacent turpi semisepulta solo. Nec disrupta cadunt sublimia moenia tantum.	35

Quam multa, heu, muris obruta turba perit! Ille pedes, truncusque manus; iacet ille cerebro Ossa rigans; fracto pectore at ille iacet. Hic immaturo praereptum funere natum, Hic patrem, exanimum quaerit at illa virum.	40
Non tantas edit strages, tot funera tellus, Cum subitis olim ³³ motibus acta tremit, Seu vasto cum se pandens diducit hiatu, Cum dominisque rapit subruta tecta suis, Ceu furit emisso feralis machina plumbo, Sternit et imbelli cum populo armigeros, Conceptos gremio ceu saepe cuniculus ignes Evomit ac turres sidera in alta iacit. Non homines dicas bello decernere, at imo Ex Erebo infernas spargere monstra faces.	45
Tam tener superas fumus glomeratur ad auras, Tam procul horrisono murmure cuncta strepunt. Quem Superum, nisi te, tam saevam avertere pestem Velle rear, nostris pellere et arma plagis? Te, te nempe tuae, fas est, succurrere genti, Patriaque auxilio regna fovere tuo. Te decet et patriamque tuam et servare cadentem Italiam ac tantis consuluisse malis. Nonne vides caeli summo de vertice: terras Et maria, atque ipsos despicias unde polos, Quam duro infelix agitetur Mantua bello, Tot proavis quondam Mantua clara tuis? Tota armis regio late circumsonat; ipsis Hostis adest muris et parat excidium.	50
Quin etiam externo qui miles ab hoste tuetur, Heu, dirus miseram non minus ipse premit! Quid dicam Eridani spumantes sanguine lymphas? Arva quid exanimis strata cadaveribus? Quid Parmam geminas acies, gemina arma timentem? Hinc Germanus agros, Gallus at inde premit: Hostis uterque, alter quamvis se dicat amicum,	55
	60
	65
	70

³³ U rukopisu je prvotno napisano *Si quando internis*, no to je precrtano, a sa strane je dodano *Cum subitis olim*.

Pugnant ut miseram subdat uterque sibi. Quid tandem reliquam Italiam, ³⁴ postremaque regna, Terras, Parthenope quas regit alta, loquar? Ipsam etenim, flammis vicini imitata Vesevi Dum bombardata furit, contremuisse putem Et Bitontinis procul edita funera campis Haud equidem siccis praeteriisse oculis. Strata cadaveribus nam quis non ingemat arva, Quin gerat Hircanis aemula corda feris? Adde quod et reliquas quae late incendia partes, Si nondum Siculas corripuere plagas, At quatiens rigidum Bellona irata flagellum, Incutit ingentes ore fremente minas. Proxima iamque ferox complevit littora miles, Hostica vicinis classis oberrat aquis. Transmittique ardet furiis agitata iuventus Atque avidas bello conseruisse manus. Italia, heu, totum late regnare per orbem Assueta et gentes comprimere indomitas, Quas Phoebus primas, cum surgit ab aequore, cernit, Quas fessis sero vespere cernit equis, Quas sibi subiectas torret celsissimus et quas Averso obliquus vix procul ore videt, Arma inimica modo et dominos admittere iussa, Quos armis quondam vicerat ipsa suis, Ingemit, at frustra. Captas popularier urbes, Turrita everti moenia spectat iners. Nec quidquam, heu, nimium miserae iam denique restat: Spes est auxilii sola relicta tui. Tu potes iratos revocare in foedera reges, Tu potes ardentis conciliare duces. Nota tibi ratio est, qua belli crimina tollas, Alecto afflatu quae serit atra suo. Et via, qua cohibere iras, sedare furore Percita, qua possis, pectora, nota tibi est. Talem te quondam, tibi cum certaret iniquis Frater Mantoo cum duce dissidiis, Mantua mirata est: nam quos mulcere furentes	75
	80
	85
	90
	95
	100
	105

³⁴ U rukopisu je prvotno stajalo *Italiam reliquam*, no brojevima iznad retka promijenjen je red riječi.

Solicitae haud poterant ullius ante preces, Ut primum ingressus, coram ut data copia fandi, Diceris alloquio conciliasse tuo. Sic modo sic etiam totus te sentiat orbis, Infestas regum consociare manus. Has certe gentes, hos, te non aptior alter, Aeterna quisquam iungere pace duces. Haud ignota tibi Germania. Caesaris arma Gessisti castris parvulus in patriis, Cum te, sulphurei dum bellica pulveris imples Tormenta et flammis evomuisse iubes, Nec tamen ante ingens properas vitare periculum, Paene recurrentes enecuerunt rotae. At subito aethereis iuvenis demissus ab oris, Summovitque pedes continuitque rotas. Nec minus ipsa tibi nota est Hispanica tellus, Cum patre hanc olim es iussus adire tuo. Dumque ibi regali versaris ephoebo in aula, Mirata est mores aula vel ipsa tuos. Quae prima has acies, haec tam fera proelia movit, Si nunquam est oculis Gallia visa tuis, Regnantem at cernas iuvenem: te nomine, teque Aetate et niveis moribus ille refert. Ergo triumphum, quarum haec pendent a nutibus arma, Gens devincta tibi est nomine quaeque suo. Quas ubi perpetua tentabis iungere pace, Corde iram aspicias effluere, arma manu. Nec tantum Italiam servaveris: abdet in imam Bellona et Mavors improbus ora Stygem. Pacem orbi referes: ponet Moscovia bellum Aspera, Sardois sistet et ira ducis. Vel potius si bella placent, fera bella movebunt Hinc procul in rabidas, barbara corda, Getas. Turca ferox vincendus adest: frangenda bicornis Luna, in Treicias arma movenda plagas. Gallorum turmis Germana adiuta iuventus Invicto invadet robore Bulgariam. Nec iam se Renu spumantem sanguine cernit, Ister sanguineas in mare ducet aquas. Convertet totas illuc Moscovia vires,	110 115 120 125 130 135 140 145
---	--

Arctooque furens inferet arma solo. Eoas dum Persa plagas populatur et urbes Ismario certat subtrahere imperio, Gallia fera armis Hispanaque classis ab Austro Irruet et raptis coget abire plagis. Arma feret pubesque ducis generosa Sabaudi, Dives et aurato quos rigat amne Tagus. Adiungent Venetique suamque Hetruria classem, Romanusque suam religione potens. Graecia prima, altis evulsa ut mille carinis, Aequora de celso vertice prospiciet; Sentiet advenisse diem qua libera colla Vindicet invisum surripiatque iugo. Sentiet et nova Roma et sentiet Ilia tellus Concipietque imo gaudia quanta sinu! Et Solime caesi servans monumenta Tonantis Dediscet tandem barbara iura pati. Ultra Caucaseos vel se gens improba montes Abdet vel ferro colla cruenta dabit. Nos tibi de solido ponemus marmore templa, Uremus meritis et pia thura focis. Hic Caesar notusque aderit pietate Philippus, Hic regem aspiciet Gallica turba suum. Credo equidem. Interea communia vota secundes, Et fausto, o Lodoix, omine dexter ades!	150 155 160 165 170
--	---------------------------------

*Ad patrem Bartholomaeum Boscovich Societatis Iesu
male erga patriam affectum Patriae ipsius epistola*

Illa ego, quam nimium rabidis agitatus ab Austris
 Distinet Hesperiiis Adria littoribus,
 Alloquor absentem tua te dulcissima quondam,
 Nunc invisā animo Patria maesta tuo.
 Fas foret irarumque omnes effundere habenas, 5
 Incutere et iustas ore fremente minas,
 Ingratumque caput furiali carmine, quali
 Battiades Ibin devovet, impetere.
 Haec mihi pro meritis referenda est gratia tantis,
 Ut vultum horrescas, nomen ut ipse meum? 10
 Ipsa tibi primas venienti lucis in auras
 Excepi molli membra tenella sinu.
 Nutricemque dedi, quae prima alimenta pararet,
 Illusit curis spes nisi vana meis;
 Nec tibi plena dedit quae debuit ubera nutrix, 15
 Nec te lacte suo nutriit ipsa tigris.
 Nonne ego sermonis Latii morumque magistros,
 Quique tibi Pindum panderent³⁵, ipsa dedi?
 Nonne tibi silvisque tuas campisque paravi
 Ac medio toties aequore delicias? 20
 Tot merita atque ipsum Patriae venerabile nomen,
 Improbe, sunt animo despicienda tuo?
 Quin etiam promissa fides, iurata voluntas
 Commovet haud sensus irrita facta tuos?
 Mente tenes? Nostra cum discedentis ab urbe 25
 Ex oculis caderet plurima gutta tuis,
 Vestibas teneras prima lanugine malas
 Ingenuusque aderat tunc tibi in ore rubor.
 Ah, quoties "Vale," dixisti, "vale, patria tellus,
 O, tellus iterum nostro adeunda pede! 30
 Tempus erit, bis nona olim cum advenerit aestas
 Cum reducem aspicias meque meamque ratem.
 Tum vero aut iterum nunquam tua littora linquam,

³⁵ panderent, corr. ex panderet.

Vel si Italas rursus cogar adire plagas,
 Excidet haud unquam ex animo dulcissima nostro 35
 Patria et Illyrici littora grata maris.
 Tunc etenim adnitar, si forte redire licebit,
 Sedibus ut nunquam cogar abire tuis.
 Per mare, per ventos, per et omnia numina ponti
 Adriaci iuro quae mihi fausta precor." 40
 Venisti: Hesperias cito sed revocatus ad oras,
 Me fugis, ut Getici littora saeva maris.
 Cur non et mortale genus caelique potentis
 Poscimus iratos in tua damna deos?
 Cur ventos, sceleris cur non bene conscia tanti 45
 Imploro Adriaci numina laesa maris?
 Picas olim si quando missus ad urbes
 Tentabis facilem per vada salsa viam,
 Ut feriat subito stridens Aquilone procella,
 Sponte irata tuam mergat ut unda ratem. 50
 Quo tamen abripior? Quid inani concitor ira?
 Ipse minas, iram temnis et ipse meam.
 Non ea sum meritas quae possim sumere poenas,
 Ira nec heu quidquam nostra timoris habet.
 Effusi satius cohibere furoris habenas 55
 Nec formidandas deposuisse minas.
 Proque minis lacrymas et vota adhibere precesque
 Si modo te lacrymae, si modo vota movent.
 Haec saltem haec patriae facies miseranda movebit
 Corda tibi, nisi sint aemula tigridibus. 60
 Non me bella premunt, Italisque tot urbibus ardens
 Qui furor extremum iam parat excidium.
 Fusa iacent cunctis dum tetra cadavera campis,
 Unda cruentati dum rubet Eridani,
 Armis dum totus late circumstrepit orbis, 65
 Nulla premunt campos arma inimica meos.
 Bella tamen graviora mihi Styx atra minatur;
 Iam me iam telis impetit illa suis.
 Iam prope pulsa meis Pietas procul exulat oris,
 Una prope Improbitas regnat et omne scelus. 70
 Tu quoque, sancte Pudor, iam nostras deseris arces,
 Quo tam iam dudum conspicienda fui.
 Quae quondam patrios servare assueta penates,

Nec nisi nosse suam casta puella domum, Heu, nunc ignotos quam saepe impune pererrat Illa lares telis icta Cupidineis? Est mihi quae vires Erebi, quae comprimat arma, Quae gerat impavidas in pia bella manus, Loiolidum sacrata cohors, assueta triumphis, Auspiciis cuius tu quoque bella geris.	75 80
Saepe mihi haec alias infernos reppulit hostes, Iussit et ad Stygios saepe redire lacus. At modo quid prosit? Sermonis conscius huius Vix inter multos unus et alter adest. Alter et Illyricas longe digressus ad urbes, Nunc procul, ut solet, hinc se suaque arma tulit. Caetera turba regit proceres. Quem femina poscat, Qui populum data dirigat arte rudem, Vix unus superest. Sed et ipse laboribus impar Immodicis operam postulat usque tuam.	85 90
Postulat ille tuam: nam te non aptior alter, Vel si quis tota quaereret Italia. Sive Italo, seu sit patrio sermone loquendum, Artem nemo sua vinceret arte tuam. Illyricos omnes Loiolae castra secutos Doctrina ipse unus vincis et ingenio. Nec tamen haec periisse putes, te Patria quamvis Ut populo possis consuluisse vocem. Spondeo: non populus tantum; dicentis ab ore Plurima pendebit docta caterva tuo.	95 100
Namque mihi haud desunt seu qui vaga sidera norint, Seu rerum causas, seu bene posse loqui. Adsunt, qui Musis et Apoline lecta favente Verba ligent Latiis Illyricisque modis. Ingeniis ego terra ferax; hic te quoque digna Ergo manet dotes scaena parata tuas. Quod si forte meis potius te distinet oris, Quae mihi vis auri, quae mihi pompa deest, Quodque peregrino careant palatia luxu, Ornatu careant quod mea templa suo,	105 110
Ista licet desint; alias tamen usque parare Delicias animo sum potis ipsa tuo. Utque tibi puero placui, placuique canenti	

Facundo laudes carmine saepe meas, Seu terris dum te Mavortia Roma Latinis Abstractum a dulci detinet Illyria, Seu dum turrigeris augusta Perusia muris Te tenet ad Tuscae nobile murmur aquae. Ipsa ego nunc etenim potero placuisse; nec illis, Quas tum laudaras, sum sine deliciis.	115 120
Servat adhuc solitas et Montovierna volucres, Servat adhuc pisces pulchra Gravosa suos. Et manet ille inter geminae confinia lymphae, Quo te detineat nobilis Umbra, sinus. Adriaci decus Umbra maris, qua nulla per omnem Nymphas inter adest pulchrior Illyricum, Quam mater genitam sinuoso in littore tellus Haud tenui ditat fonte perennis aquae. Illa mare haud ullo defessa labore viarum Intrat, se nymphis miscet et Adriacis.	125 130
Quid mea quae Melite donat chonchilia iactem? Quid memorem plenis ostrea grata vadis? Quae si cuncta olim fecere ut dulcior essem Ipsa tibi rutilis Patria syderibus, Nunc quoque cum maneant, poterunt placuisse animoque Efficient ut sint nunc quoque grata tuo. At venisse vetant, quos si modo linquis amicos Adria vix iterum posse videre sinet. Quid? Tibi in Hesperiiis tantum numerantur amici Urbibus, in nostra nullus amicus adest? ³⁶	135 140
Hoc etiam invenies veteres in littore amicos: Hic germanus adest, hic tibi trina soror. Hic tua cara parens, hic plurima turba tuorum. His etiam certe semper abesse nefas. Ergo veni! Facilem iam spondent aequora cursum, Iamque leves Zephyri lintea plena vocant. Auguror. Advenies. Laetis micat ignibus aether: Ipse mihi laevum Iuppiter intonuit. Ergo, meas navis quae prima accedet ad oras, Me laetam puppi cernet adesse suae.	145 150
Namque aderis: vixque egressus dulcissima mille Ore feres patriis oscula littoribus.	

³⁶ Četiri stiha, 137-140, napisana su na dnu stranice, ali je znakom manikule pokazano gdje ih treba uvrstiti u pjesmi.

Adria Neptuni iussu, marium omnium fluviorumque applaudente concilio, in Anconitano portu regiam collocat. Carmen.

Aequoreis quae festa diis celebrata, quid omnis
 Adriaci nuper tractus maris, omnia late
 Littora festivis resonarint plausibus, altum
 Ardua qua caelo tollit caput ipsaque pulsans
 Nubila, ferratis assurgit turribus Ancon, 5
 Musa, cane, atque tuo divina attingere vati
 Nil verito aequam operi tanto tu suffice venam.
 Tuque adeo, caelo tu qui sublimis ab alto
 Singula perlustrans oculis, vix diceris ipsum,
 Dum pompam attoniti aequoream mirantur et haerent 10
 Quadriugi, ignivomum vexisse per aethera currum,
 Phoebe, ades, et causas rerum resque ordine pande!
 Qua sese aequoreas immittens Tybris in undas
 Circaeum montem Solis prospectat ad ortum,
 Nobilis in medio portus, Neptunia sedes, 15
 Erigitur. Vasto rex hic Neptunus in antro
 Sceptra tenet fluviosque omnes, maria omnia nutu
 Temperat. Huc, ceu saepe solet, sibi subdita ponti
 Numina ab extremis edixerat, omnia mundi
 Finibus ad sese, propria statione relicta, 20
 Mox iter arripent: summis de rebus agendum.
 Ergo omnes plebesque deum regesque marini
 Expediunt sese et Neptunia iussa facessunt.
 Iamque aderant ambo Oceani. De finibus alter
 Occiduis vasta genitor se mole ferebat, 25
 Mille trahens secum fluvios, quos Gallia gignit,
 Quos Belga et toto divisus ab orbe Britannus,
 Hispanusve bibit, quos Affrica littore tellus
 Australi, sive Occiduo, seu quos America
 Dives alit: te, Mosa pater, te, Sequana, teque, 30
 O, Thamasis; nec flaveni Tagus abfuit aureus
 Gurgite, fluviorum nec rex³⁷ Argenteus amnis
 Undarum mole aequoreis haud regibus impar.
 Queis comitem sese glaciali frigore torpens

Balticus addiderat sinus atque argentia ponti 35
 Numina Sarmatici. Aurorae de finibus alter
 Iapponicis dives, dives Sinensibus undis,
 Ipse quoque ingentes immensa per aequora turbas
 Duxerat: Euphratem Gangemque et Persica tellus
 Quotquot alit, quotquot fluvios bibit Indus, adustus 40
 Quotquot Arabs, quorumque nigrantia corpora in undis
 Saepe solet frustra Aetiopum lavissee iuventus.
 Ad Rubri extremos fines maris, Affrica sese
 Exiguo qua tractu Asiae cum littore iungit,
 Ingentem subter tellus curvatur in arcum 45
 Atque viam occiduas eois pandit ad oras
 Pervia numinibus, qua sese ubi turba deorum
 Effudit Nilo occurrens, mox omnia ponti
 Aegaeique Euxinique et Maeotidos orae
 Numina procedunt et se venientibus addunt. 50
 Urget iter numerosa phalanx ac praepete cursu
 Italiae in medio Neptuni sistitur antro.
 Ecce autem et lento tandem pater Adria gressu
 Succedit tectis. Illum Padus atque Timavus
 Subsequitur. Post hos fluviorum nomina mille, 55
 Quotquot et Italiae superum latus Illiricosque
 Pertexunt campos, subeunt. Nec defuit Umbla,
 Illiriaeque atque Adriaci decus aequoris ingens.
 Quam medio genitam vernantis flore iuventae
 Exponit mater sinuoso in littore Tellus. 60
 Illa mare haud ullo defessa labore viarum
 Ingredditur longoque secans placida aequora tractu,
 Propellit fluctus dum se pulcherrima nymphis
 Misceat Adriacis qua turribus ardua cinctam
 Marmoreis Ragusa attolit ad aethera frontem. 65
 Ergo ubi quisque aderat, solio Neptunus ab alto:
 „O, fidi heroes, regi gratissima vestro
 Numina!”, ait. „Propriis quae causae e sedibus omnes
 Ut vos accirem impulerint, advertite mentem,
 Exponam. Adriacis Italum qua littus ab undis 70
 Illiriam contra alluitur, se collibus Ancon
 Attolens geminis caput inter nubila condit.
 Regalem, ut cuncti nostris, rex Adria sedem
 Fixerat hic olim, quam succedentibus annis

³⁷ Rio dalla Plata [autorova bilješka na margini].

Ob varios casus mutare coactus, in imas Aequoris ipse sui discedens trantulit oras. Ut redeat dudum multorum vota requirunt. Hoc petit Eridanusque Tybrisque, hoc ipsa rubenti Ore, licet sileat, magis omnibus expetit Umbla, Aequoreas inter longe pulcherrima nymphas. Misimus ex nostris illuc qui visa referret. Ipse quoque id suadet. Communibus Adria votis Annuit, hac nostra sed nutum expectat ab aula. Ergo nos etiam, nisi si sententia vestra Discrepet, annumus. Regni sed cura tuendi Cum nos hic teneat, vos, o, vos ire novamque Fas maris Adriaci sedem celebrare faventes! Ite omnes, nexis et foedera iungite dextris! Tum proprias fuerit cum quisque regressus ad oras, Illuc legatos atque annua munera mittat, Mittat opes: aderit, quod et inde referre licebit. ³⁸ Dixerat. Ingenti sonuerunt omnia plausu. ³⁸ Totque inter solus fertur doluisse Timavus; Attamen ingentem quamvis conceperit, omnem Tot Divos veritus pressit sub corde dolorem. Iamque omnis divum se turba ferebat aperto Aequore: praecedunt alii longo ordine, primus Agmen agit Padus, hinc reliqui quos Adria secum Duxerat incedunt, post hos ipsa Adria utrique Oceano medius, sequitur quos cetera turba. Ac veluti sudo cum signifer Hesperus axe Emicuit, subeunt rutilantiaque astra suoque Sidera quaeque loco, stupet inscia turba, repente Tot divum facies medio super aethere natas, Sic ibi tot divum tantam tanto ordine pompam Mirantur driadesque procul nymphaeque locorum Et circumfusi longum delphines in orbem. Finibus illi autem Siculis Aethnaque relictas Itala, securi Scyllae diraeque Harybdis, Littora circumeunt, Picens donec in oris	75 80 85 90 95 100 105 110
---	---

³⁸ Kod ovoga stiha Bošković je na lijevoj margini dodao zvjezdicu i bilješku "Vid[e] in fine". Na dnu posljednje stranice uz zvjezdicu je napisao: "Se i Veneziani si offendessero de' quarto versi, che stanno doppo la parlata di Nettuno, invece di essi si possono mettere i tre seguenti: *Dixerat. Assensere omnes: plausuque secundo / Ipsa etiam longe Tyrrhena littora gentis / Ipsi etiam Siculi montes reboasse feruntur.*"

Anconae sese sinuoso in littore sistunt. Regali hic divos ornata palatia luxu Excipiunt centumque nitens gemmata collumnis Aula et purpureis longa atria pulchra corallis. At domus interior reges adamante corusca Excipit: hic dextras iungunt et foedera firmant. Cetera turba deum festivos aequore aperto Exercet ludos: Tritonum longa canoro Agmina dant sonitum lituo nymphaeque choreas Implicitae dextram celebrant et carmina dicunt. Omne sonat late plausu mare. Littoris ora Adriaci ipsa etiam voces percusa remittit. Montibus e summis mirantur Oreades, alto Ipse etiam insuetam cernens ex aethere Phoebus Miratur pompam. Interea stridentibus alis Fama loquax toto sese diffundit in orbe ³⁹ , Orbis in extremis celebratur finibus Ancon.	115 120 125
---	-----------------------------------

³⁹ orbe, corr. ex orbem